

ספרות המלחמה של מדינת ישראל - פרק ד'

מבוכה וסדיזם

לדלות. רק אז אפשר יהיה להביע השערות אם יש עתיד לספרות המלחמה הישראלית — מתוך גישה חד־שה כמובן לאותו הווי ולאותם האנשים, או שההווי ואנשיו הם החסרים את המינימום הדינאמי הפנימי הד־רוש, וכל כלי ספרותי לא יצלח לגביהם.

פירוש הדבר הוא כמובן: נסיון לחשיפת המערכת הנפשית של הנוער הישראלי. בקשר לקוים החיצוניים של טפוס הנוער הזה יש לציין התאמה רבה מאד בין המתואר בספרות לבין המתגלה לכל עין. הקוים החיצוניים האפייניים להתנהגות הצבר — בטחון עצמי ובקשר עמו ציניות מתחכמת, אמצ־לב, כח התמדה, סלידה מפני דבורים מיותרים ומפני מחשבות ואידיאולוגיות ויחד־עם־זאת כושר מעשי רב וחברותיות מפותחת — כל אלה משותפים למציאות הישראלית ולספרות־המלחמה המתארת אותה. אבל בעוד שבספרות קיים פולחן הערצה של הקוים החיצוניים הללו לשמם, מה שמקשה מאד על ההתעמקות מעבר להם — הרי במציאות מרחף עדיין נעלם גדול מאחרי כל התכונות הנגלות הללו ועל העין הבוחנת רשמו אדיר כל־כך עד שמתקבל לעתים הרושם כי כל הסמנים הנגלים הללו אינם חשו־בים אלא כרמזים לפתרונו.

הגיעה השעה לבדוק באיזו מדה מתאימים גבורי ספרות המלחמה הישראלית לגבורי המלחמה בפועל. — בדיקה של ספרות המלחמה עצמה מנקודת־מבט אסת־טית־אמנותית העלתה שורה של כשלונות ספרותיים שהעקיבה אחרי סבותיהם הובילה לחוסר־המתח שיסודו בהיעדר החזון ובריקנות הבאה בעקבותיו ומתמלאת באפן משני ע"י מתיחות זולה וצרכים שרירותיים. עכשו נשאלת השאלה שכבר נרמז עליה בפרק הראשון — אם קיימת בכלל ברירה אחרת בפני הסופרים, היינו: אם אין הם מוכרחים להגיע לכשלונות הנזכרים בתוקף ההווי שאותו הם מתארים ושאנשיו עצמם הם חסרי מתח וחזון עד־כדי־כך שאין לתארם בנאמנות אלא בדרך שתארום. לשאלה זו, אם אין ההווי ואנשיו בפועל מחייבים בהכרח את כשלונותיהם של הסופרים המתארים אותם, לא מספיקה התשובה התיאוריטית ששום הווי של חיים אינו יכול להיות משולל מתח וש־השאלה היא רק אם יודעים לצלול אליו ולחושו. יש צורך בהוכחה מעשית, בהשוואת הטפוסים המציאותיים לטפוסים הספרותיים, ובדרך זו לגלות מה חיסרו הסופרים ומה הוסיפו ואם אמנם צללו באמת אל מעמקי הנושא רב־הנגודים ודלו משם את כל מה שאפשר היה

בני-גילים — הנחה שאין לה כל יסוד ושההיפך ממנה הוא הנכון — הרי נפתח גם לפנינו פתח חדש להסתכרות, פתח שמתוך היותו בלתי-חוקי, בלתי-תלוי ברצונם ובפיקחותם, עדותו מהימנה עלינו הרבה יותר מכל התיאוריות שהם ממטירים עלינו למכביר.

התכונה הראשונה הנחשפת בדרך זו מתוך הנעלם הפנימי הגדול של הנוער הישראלי היא המבוכה הטוטאלית. המחברים הישראלים מיטיבים לנהל את גבוריהם „מן הון להון“, מחכמה לחכמה, מצ'יזבאט לצ'יזבאט. אבל המחברים הישראלים אינם יודעים כמעט מה לעשות עם גבוריהם בעת שהם חדלים רגע אחד מלהיות חברהמנים מחוכמים וצריכים להופיע כבשר ודם. ברגעים כאלה אנו עדים או לתשפוכת מעוררת רחמים של תיאוריות בנאליות מפי הגבורים, או לגמגום סנטימנטאלי נואש שאינו מגיע לכלום. הגבורים הללו (פרט ליוצאים מן הכלל שעוד יוזכרו), המופיעים כלפי חוץ כבעלי בטחון עצמי לאין שעור, מתגלים כחסרי בטחון אנושי מינימאלי כשעליהם להיות בני-אדם. יסודות הומאניים אלה נעדרים מנפשו של המחבר הישראלי ולכן אכולים גבוריו, למרות כל המאמצים השכלתניים, מבוכה טוטאלית שאין לה גבול. המבוכה עצמה היא תופעה אנושית רגילה כשיש לה נקודת מוצא. אבל למבוכה הנחשפת מתוך ספרות המלחמה הישראלית אין התחלה ואין סוף. דבר זה אינו מתגלה רק בספרות היפה בדיאלוגים של מוסינזון ובהלך-רוח של גבורי יזהר; מי שיש לו סבלנות לעקוב גם אחרי שברי הפובליציסטיקה של סופרי המלחמה הישראלים כגון „אדם במלחמה“ למתי מגד („קשת-סופרים“), רואה בבירור מעבר לכל המליצות הלעוסות את ההיעדר המחריד של יסודות ממשיים כל שהם. מחשבתם מתחילה באפס ונגמרת באפס. מציגים שאלות, משיבים עליהן כביכול, סותרים את התשובה, מפריכים את הסתירה — ומכריזים לבסוף שאין זה חשוב אם לא מגיעים לשום מסקנה.

המבוכה הטוטאלית הזאת הנובעת מהיעדר כל אמונה נפשית יסודית עומדת בקשר הדוק עם תכונות משנה נוספות המתגלות מתוך נתוח ספרות המלחמה. אחת התכונות האלה היא הפחד מפני המחשבה המסירתנית העלולה להסעיה עוד יותר את המבוכה ולערער את שווי-המשקל שהושג בקושי. לעומת-זאת ניכרת חבה רבה ללבטים שכל עיקרם הוא בזה שהם חסרי תכלית ואינם מובילים לכלום. המבוכה והפחד מפני המחשבה יוצרים שניהם רקע נוח לילדותיות נפשית, ולתלות רוחנית מוחלטת בדור הקשיש.

כל זה אינו יכול להתקיים אפילו בנסתר מבלי שיש פיע השפעה מכרעת על קוי התנהגותו הגלויים של הצבר. ותכונותיו החיצוניות שהוזכרו זוכות להארה חשובה בה מתוך חשוף הגורמים הפנימיים: הבטחון החיצוני המוגזם שמגלה הצבר כלפי חוץ אינו אלא צורת הפתרון ההכרחית למצב זה של חוסר בטחון פנימי: „אתה זקוק לשריון על הלב“ אומרת שוש לצבי ב„ערבות-הנגב“, „אחרת תתפקע“. הרצון להמלט מן הלב, מכל הקשור במבוכה הפנימית המטרידה בלי-חשק מוצא את בטויו גם בבריחה אל ה„חברה“ (ח' ור' סגולות), בהשקעות הגמורה בקולקטיב עד לבטול קיצוני של עצמיות

נחטא לסופרים אם נאמר שלא שמו לב להרגשה שמאחרי כל קוי התנהגותו החיצוניים של הצבר, הנדור שים ומלופפים על ידם כל כך — מסתתר עוד משהו. אבל את הנעלם הגדול הזה שהוא הוא שצריך היה לשמש באמת נושא עקרי לכתיבתם ולא הצ'יזבאטים והסלנגים החשובים רק כאמצעים המובילים אליו — את הנעלם הגדול הזה לא ניסו כמעט לחשוף ולהעלות מתוך נפשם בדרך אמנותית — בלתי-אמצעית ובלתי-משוחדת, אלא ניצלו את קיומו באופן זול למדי וייחסו לו את כל מה שרצו ולא יכלו למצוא בנפשם של הצברים באופן שהפך על ידם למשכן כל הטוב והמתקדם שבעולם. קופה גדולה של מעלות שהיוותה את האידיאל המוסרי-חברתי שנחלו מדור העליה השניה — הובלעה על ידם בבת-אחת לתוך נפשו של הצעיר הישראלי, כביכול, והבעיה כיצד לישוב את הציניות וחוסר המחשבה המקורית של הצבר עם האפנה המוסרית הדורשת עירנות ומהפכנות מתקדמת — מצאה בדרך זו את פתרונה ה„שלם“: הצברים הם אנשים הנראים תהים וגסים או מתראים ככאלה — אבל מאחרי גסותם מסתתרת קידמה, אמונה באדם, אהבה כלל-אנושית ומהפכנות הויתית, ורק כלפי חוץ, מחמת הבושה או גורמים אחרים, הם נראים כמות שנראים: „יפי הנפש המבקשים להציף את יפי נפשם ומבכרים להתראות כבעלי קרניים מושחזות ולא כבעלי עיניים יפות“ — כפי שמגדיר זאת ס. יזהר בסניגוריה שלו על נתן שחם („הארץ“, י' באב). „בכך צפון חיוב גדול של החיים ואופטימיות גדולה מאד ואמונה גדולה“ — כדברי משה שמיר על הנוער הלוחם בהקדמתו ל„קשת סופרים“. ואחרון, אחרון: פסוק קו הזכור היטב של מוסינזון מ„בערבות הנגב“: „הצברים שלנו אינם מגלים את רגשותיהם כלפי חוץ“. הכוונה כמובן לרגשותיהם העדינים.

קל לראות את השטחיות הסנטימנטאלית שבפתרון הזה ואת המרחק העצום שבינו לבין תחושה ספרותית אמיתית. הן מבחינה אמנותית והן מבחינה פסיכולוגית — כפי שיוכח להלן — זהו שפל-מדרגה תעמולתי זול שכמעט אין דומה לו. אבל אין להכחיש שהפתרון הזה משמש בבת-אחת שתי בעיות: מצד אחד הוא מעניק לצבר את הקידמה הדרושה שלא נמצאה בו ומאידך הוא מעניק כביכול לסופר את ההתעמקות הדרושה בנפש גבורו.

היינו אומללים מאד אלו היינו נאלצים לעמוד במקום זה ולחכות עד שהסופרים הצעירים יואילו מרצונם הטוב להמציא לנו ידיעות נוספות על אותו הנעלם הגדול החבוי בנפש הנוער הישראלי. אך למזלנו טרם הגיעה התקופה המאושרת שקומץ של תיאוריות יכול להיקרא בה בשם ספור, וגם הסופרים הישראליים נאלצים בין „פסיכולוגיה“ ל„סוציולוגיה“ להמציא עלילה ולקרוא טפוסים שביצירתם אי-אפשר להסתפק בעבודה שכלתנית גרידא. בדרך זו נפתח פתח להתפרצותם של כוחות דינאמיים אמיתיים החבויים בנפשם שלהם ומתגלים ביצירותיהם בצורה משכנעת הרבה יותר מכל ההכרזות המפוצצות שמקורם במאמרים הראשיים של עתוני הבקר. נתוח כחות אלה מעלה תמונה אחרת לגמרי מנפשו של הנוער הישראלי, ואם אין אנו רוצים להניח שסופרים אלה הם כת מיוחדת הנבדלת מכלל אחיהם

טורפים לפי פקודתו של המשורר הצעיר: „החולות... מפרפרים בעוית הכאב“, „החשק יורד וטורף“, „הלילה זוחל מרוטש“ ושוב „החולות... חובטים בטרופ אדירים בחזה השממה הנחר“ — כל אלו הן אמצאות הממלאות בשביל פיינר את התפקיד שמלאו המוקשים בשביל שחם.

אבל הסדיסם הינקותי הזה חדל בכלל מלהיות נושא להתבדחות בעת שעומדים נוכח הממדים המחרדיים שאליהם הגיע בספרות המלחמה הישראלית כלה: לפנינו שלושה ספורי מלחמה של סופרים שונים: מנחם תלמי, דן בן-אמוץ ונסים אלוני. הראשון דן בהריגת התול השני מספר על הריגת גמל והשלישי הורג חמור. כדי למנוע אי-הבנה כדאי לציין שלא עצם נפילתן של חיות בספורי-המלחמה הוא הקובע — (סוף-סוף מסבות המלחמה נותנות רקע נרחב לתאורים מעין אלה) — אלא האפן שבו הן מוצאות את מותן בספורים האלה: בכולם גופלות החיות כקרבן חסרת כלית לנפשם התינוקית העריצה של הגבורים:

„להצתי את הסטן למתני. סדק היה בחלון, והלה (החתול) תקע בו משולש ראשו כדי מחציתו — יותר מכן לא יכול. בלי חמדה ראיתי עכוזו הרוטט מתאמץ נואש להתחמק בעד החיץ, את רגליו הדרוכות כמיתרים, את צלעותיו המתקשות ומבקשות לנפח בכוח מאמץ הגוף את המעבר הצר, הצר מדי. יללות חנוקות כיללות זימה שלהם נתמלטו מתחתית גופו... לא תימלט ידידי — התודה! — — — אבכת עשן או אבק נפרחה בקוטר עכוזו, ה„סטן“ הרתיע כברגיל והעמיד שאון קצוב שנמוג אוקטבות אוקטבות מחלל האולם.“ (מנחם תלמי, „קשת סופרים“)

„כוונתי היטב, עצרתי את הנשימה, חדלתי לנשום, לא נשמתי ו...יריה! הפעם פגעתי כפי הנראה, שכן זיקר הגמל פתאום את צווארו והחל לפסוע בעיגול, כשר הוא מתחבט ברגליו הרכות. הוא לא ניסה לברוח, הוא לא ידע לאן. הוא רק ידע שעליו לרוץ אין קץ בלי מטרה, ובעיגול סביב עצמו, עד אשר קרס לאטו, ככורע תחת עין מבריכו. ראיתיו אוסף רגלים תחתיו ושולח צווארו הנאה אל מול השמים התמימים... הצוואר נכפף כגבעול וצנח לתוך העשב שהצהיב כגמל.“ (דן בן-אמוץ, „על המשמר“).

„הרים יפותי את רובהו, השעינו על כתפו וירה בחמור. היריה שכוונה אל מצחו של החמור, החטיאה ופגעה ברגלו והחמור החל מדדה וסובב במקומו כסביב בון, ויפותי סובב אף הוא מסביבו. טען רובהו בשנית וכיוונו אל מצחו של החמור. דומה שבמוחו של החמור התעורר משהו והוא החל מניע את ראשו אילך ואילך, ואולם בטרם הספיקו לרוץ אליו ירה בו יפותי שנית והחמור נזדעזע וזרם דם שטף ממצחו.“ (נסים אלוני, „במחנה“).

הדברים שנכתבו קודם על שחם ומוסינזון, בטרם נתפרסמו הספורים הללו, זוכים עתה לביסוס והארה חדשה באמצעות היצירות הנוספות: מה שנאמר לגבי שחם: „חלל הבלתי-חזון שנפער בנפשם של הסופרים הישראליים אינו יכול להתמיד זמן רב בריקנות המוסינז-זונית... החלל מוכרח להתמלא, בהיותו חסום ע"י מעצורים חמורים בפני החזון הגדול הוא נעשה אבן

נפשית אינדיבידואלית. הסלידה מפני מחשבות „מיות-רות“ ואידיאולוגיות והנאמנות השמרנית המגיעה עד להיעדר כל מקוריות הן רק אספקלריה לילדותיות הנפשית המחייבת תלות רוחנית מוחלטת בדור הישן. בהזדמנות זו כדאי להעיר שההיצמדות של הנוער הישראלי ליש ודבקותו במקובל איננו תוצאה של בטחון אלא של מבוכה, איננה תוצאה של מחשבה אלא של פחד מפני מחשבה, ונלחמים מתוך „אין ברירה“, איננה תוצאה של בגרות אלא של ינקות. מבוכה זו היא גם הגורם ל„חוסר הברירה“ הידוע. אם לא מאמינים בכלום — אין על מה להילחם — הציניות הצברית הכולטת בספרות ובמציאות גם יחד מובנת היטב לאור הגורמים הללו: הפחד מפני המחשבה מוליד את ההתחכמות הבלתי-פוסקת שמטשטשת את הכל ואיננה מאפשרת הסתכלות ממשית בדברים; ואי-האמון הפנימי בשום דבר — מוליד את הלגלוג החיצוני על כל דבר. שניהם ביחד מולידים את הציניות המתחכמת האפינית כל-כך לנוער. אבל מי כסופר הישראלי היה צריך לחוש את המניעים הנוגים העומדים מאחריה ול-השתמש בה רק כדי לצלול לעמקי המבוכה ואי-האמון המונחים ביסודה? — הכוונה אינה כמובן לנתוח אינט-לקטואלי שאיננו מתפקידו של הסופר אלא להבעה רא-שונית בלתי-אמצעית שכוחה רב פי כמה ושבתקפה ולא בתוקף ידיעותיו הלשוניות או כשרונותיו הטכניים נעשה אדם סופר. אבל לסופרי המלחמה הישראלים העוסקים בליבונים ובניסוחים פרוגרמטיים של תרבות מתקדמת אין פנאי בשביל עצם ההתעסקות הפרימיטי-בית והפשוטה ששמה ספרות.

התכונה היסודית השניה הנחשפת מתוך הנעלם הנפ-שי הצברי ע"י בדיקת מניעיהם של הסופרים הצעירים, ועומדת בקשר תולדותי עם תכונת המבוכה, היא הסדיסם. מפליא שעדיין לא נמצא כמעט מי שיעמוד על כך ואפילו ד"ר ברוך קורצווייל, מניח יסודות הבקורת האר-צי-ישראלית, שלזכותו יש לזקוף כמעט את כל ההישגים שהושגו בשטח זה, ושמבלעדי עבודתו השטתית קשה היה לגשת היום גם להערכת ספרות המלחמה — לא הקדיש את תשומת הלב הראויה לתופעה זו בבקרתו על נתן שחם. בספור „שבעת המוקשים“ שנותח בפרק הקודם נתגלה לא רק הסדיסם הינקותי כשלעצמו אלא גם דרך הופעתו ומהלך יצירתו: חסרון המתח הפנימי הוליד את ההיזקקות למתיחות החיצונית המזויפת של המוקשים שלא היתה אלא בטוי למשאלות סדיסטיות. שרירותיות מבחינה ספרותית אבל רבות-משמעות מבחינה פסיכולוגית. אותו מהלך של ריקנות המובי-לה לסידיסם אפשר למצוא גם בשירי מלחמה ישרא-ליים רבים וכדוגמה כדאי להביא, אחד מני רבים. את השיר „מסע אל החולות“ לחיים פיינר („קשת-סופרים“). במדה שהשיר בנוי על תחושת הצער והאימה על החב-רים שנפלו אפשר היה לעשות ממנו פזמון נוגה נאה, מסוג אותם הפזמונים השונים לכל נפש שחיים פיינר מיטיב באמת לכתוב. הצרה מתחילה רק כשהלה מבקש להראות לנו שמחברו של „מוטי-מוטי“ איננו סתם בחור אידיוטי, אלא גם משורר רציני וטראגי עד מאד. לשם כך הוא מזעיק לעזרה את השמים והארץ וכל צבאם ויצוריו של הקדוש-ברוך-הוא מתחילים להשתולל כמ-

לית שלכם, את הסיגריות, את השנאה שאתם שונאים אותי, את זה שאני בשבילכם יהודי. א ד'זו. יהודי אחד. (עלבון!)

כנראה שלא רק את האהבה אלא גם את השנאה צעיר יהודי, הודעה רשמית אני בשבילכם"...) (ממש אי-אפשר לעורר עד שתחפץ. בשביל לשנוא צריך לאהוב ולשאוף. ואין שום פלא שאת גילויי שנאת האויב העזים ביותר אצלנו אנו מוצאים דוקא אצל אורי צבי גרינברג שמעבר לכל מיני הגדרות חד-צדדיות ("פיטן האבדן" וכדומה) הריהו משורר האהבה היהודית הגדולה ובעל היצירה ההומאניסטית הנשגבה "אנקריאון על קטב העצבון".

ההפכים מתאחדים אפוא בשרשם: כשם שההתחכמות החיצונית של הגבור הספרותי הישראלי היא תוצאה של פחד מפני מחשבה פנימית וכשם שהבטחון המוגזם כלפי חוץ הוא פרי של מבוכה מבפנים, כן גם הפאציפיזם שמבחוץ הוא פרי של סדיסם פנימי אכזרי וחסר תכלית. מבחינה זו ראוי לשבח דן בן-אמוץ שבנגוד לשחם, תלמי ואחרים, לא נקט בספורו על הגמל בשום אידיאליזציה של הרגשות השליליים, ומשום כך יצא ספורו אמתו פי כמה מספוריהם. גם בספורו של אלוני ניכרת אמת ואפילו רמז של הבנה ללישות שמתורכה נבעה ההתעללות. אבל בדרך כלל נוטים המחברים הישראלים להחליק את הסדיסם, כשם שהם מחליקים את המבוכה, ולהתאימו לצרכיהם האינטלקטואליים — מה שמבטל מראש את ערכם הספרותי של תאוריהם.

(המשך יבוא)

ש. מרדכי

שואבת לתשוקות אינפנטיליות... במקום האהבה בא הלקלוק. במקום השנאה — בא הסדיסם. לא סדיסם דוסטויבסקאי בשל הנובע מעמקי לב אנושי, אלא סדיסם של זאטוט מפונק המתעלל בעוזרת הבית"...) ("סלם" גליון ד') — כל זה מובן עתה יותר לאור התמלאותו המוחשית של החלל ההולכת ומתגשמת. יתר-על-כן: היעדר השנאה לאויב שהוזכרה בפרק ראשון כתגובה לדברי שוש: "אינך רוצה לרצוח פלחים על-ביים, אבל אתה מוכרח" ונמנה בינתים ע"י מ. סמילנסקי ב"הארץ" כסימן לבריאותו של הנוער שלנו — מתגלה עכשו בצורה מובנת פי כמה לאור הסדיסם ההולך וגובר: בניגוד לכל המקובל לחשוב, היעדר השנאה לאויב של הצבר הלוחם איננו פרי של הומאניזם אלא פרי של פרימיטיביות. הצבר איננו נמצא מעל לשנאה: הוא נמצא מתחתיה. הוא לא עבר אותה; הוא טרם הגיע אליה. הוא איננו מסוגל עדיין להגיע אליה משום שהוא שרוי עדיין בדרגות אכזריות נמוכות של סדיסם ומזור-כיסם אינפנטילי בלתי-מגובש. הנוער הישראלי עדיין איננו די אנושי כדי לשנוא את אויביו. וגם כשמשה שמיר קבל רשות ממפלגתו לשנוא את האנגלים אחרי שעזבו את המדינה — קשה, ודוקא לשונאי האנגלים שלא לפרוץ בצחוק למקרא שורותיו בספורו "ליל שרונה":

"ארורים האנגלים, ארורים, כלבים בני-זונות, ארורים, עד דם לפצח אתכם, ארורים — הייתי צולה אתכם — זונות, מה עשיתם לנו, מה אתם עושים לנו תמיד — אני שונא, שונא שונא אתכם עד השד יודע מתי". (באמת רק השד יודע מתי — ש. מ.) "את האנג-